

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества : Книга для учителя [Текст] / Ш. А. Амонашвили. – К. : Освіта, 1991. – 111 с.
2. Борытко Н. М. Подготовка педагога воспитателя в системе непрерывного образования / Н. М. Борытко // Известия Международной славянской академии образования им. Я. А. Коменского. – 2004. – № 2. – С. 81-91.
3. Дубасенюк О. А. Науково-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів / Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти : матер. всеукр. наук.-практ. конф (Полтава, 23-25 квітня, 2001); гол. ред. Савченко О. А. – Полтава, 2001. – С.184-186.
4. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности [Текст] : метод. пособ. / М. И. Дьяченко, Л. И. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1976. – 175 с.
5. Зинченко В. П. Школа должна учить мыслить / В. П. Зинченко // Прикладная психология. – 2001. – № 1. – С. 1-14.
6. Методологическая сфера образования: современные научные подходы [Текст] : монография / под ред. проф. Е. В. Бондаревської. – Р/н-Дону : Булат, 2007. – 440 с.
7. Организационно-педагогические проблемы становления учреждений профессионального типа [Текст] : тез. докл. науч. практ. конф. – Челябинск, 1994. – С. 57-58.
8. Семенова А. В. Организация та управління творчою діяльністю старшокласників на уроках природничо-математичного циклу [Текст] : наук.-метод. посіб. / А. В. Семенова. – Одеса : Друк, 2009. – 202 с.
9. Сисоева С. О. Основы педагогической творчости [Текст] : підручник / С. О. Сисоева. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.

Подано до редакції 31.10.12

УДК 159.316.6

А. Б. Коваленко (Україна, м. Київ)

ТВОРЧИЙ ХАРАКТЕР СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Показано, що процес сприймання і розуміння іншої людини є складним за характером перебігу. Це передбачає врахування та інтерпретацію численних знаків: вербальних та невербальних. Представлено обґрунтування підходу, згідно з яким процес розуміння іншої людини тлумачиться як творчий процес.

Ключові слова: соціальна перцепція, творча задача, вербальна комунікація, невербальна комунікація.

Актуальність проблеми дослідження. Проблематика соціальної перцепції є однією з найдавніших та найцікавіших: людство здавна акцентувало увагу на процесах розуміння та взаєморозуміння, адже від цього залежить не лише задоволення від процесу спілкування, але й ефективність багатьох форм людської діяльності. З того моменту, коли соціальна перцепція стала предметом наукового аналізу, загадок та білих плям на мапі проблеми не стало менше. Це зумовлено тим, що кожна людина є індивідуально неповторною, поєднуючи своєрідний набір рис, властивий тільки їй одній. Тому кожного разу, вперше сприймаючи ту чи іншу особистість, нам доводиться розуміти новий складний об'єкт.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати творчий характер соціально-перцептивного процесу.

Розроблення проблематики соціальної перцепції передусім пов'язане з іменами Г.М. Андреевої, О.О. Бодальова і Б.Ф. Поршнева, а особливої активності набуло в 70-ті роки ХХ ст.

Дослідження соціальної перцепції зосереджені на вивченні двох блоків проблем – аналізі особливостей суб'єкта й об'єкта міжособистісного сприймання й аналізі механізмів міжособистісного сприймання.

Як слушно зазначає О.О. Бодальов, від того, як

люди відображають та інтерпретують зовнішність і поведінку, оцінюють можливості один одного, багато в чому залежить характер їхніх взаємодій і результати, до яких вони приходять у спільній діяльності. Це означає, що соціальна перцепція виступає в ролі регулятора спілкування насамперед тому, що вона є носієм своєрідної перцептивно-діагностичної функції. Щоб обрати ту чи іншу лінію поведінки в кожній конкретній ситуації, людина має сприйняти й оцінити головні її елементи: партнера, самого себе і контекст ситуації загалом. Таке діагностування наявної ситуації через оцінювання стану її головних елементів формує найсуттєвіший результат соціальної перцепції.

У поняття "соціальна перцепція" психологи включають не лише, власне, сприймання, а й практично всі інші пізнавальні процеси. Крім того, невід'ємними частинами будь-якого соціально-перцептивного процесу є емоційно-мотиваційний і поведінковий аспекти життєдіяльності особистості.

У зміст поняття "соціальна перцепція" входить сприймання не лише фізичних властивостей соціального суб'єкта, а і його внутрішніх характеристик – намірів, думок, здібностей, емоцій, настанов, формування уявлення про ті відносини, які пов'язують суб'єкта з об'єктом сприймання. Отже, суб'єкт інтерпре-

тує й оцінює на цій підставі вчинки іншої людини, тобто відбувається розуміння її як особистості.

Процеси соціального сприймання істотно відрізняються від сприймання неосоціальних об'єктів. Ця відмінність полягає в тому, що соціальні об'єкти не є пасивними і байдужими щодо суб'єкта сприймання. Крім того, соціальні образи завжди мають смислові й оцінні інтерпретації. У певному значенні сприймання – інтерпретація. Проте інтерпретація іншої людини або групи завжди залежить від попереднього соціального досвіду суб'єкта сприймання, від поведінки об'єкта сприймання в певний момент, від системи ціннісних орієнтацій суб'єкта та багатьох чинників суб'єктивного й об'єктивного характеру.

У процесі розуміння іншої людини суб'єкт, як правило, використовує стереотипи. Стереотип – це стійкий і спрощений образ певного явища або людини, яким користуються як відомим "скороченням" при взаємодії з цим явищем або людиною [8]. Стереотипи спілкування, які виникають при пізнанні людьми один одного, мають специфічне походження і специфічний смисл. Як правило, вони з'являються через досить обмежений попередній досвід, внаслідок прагнення зробити висновок на підставі обмеженої інформації. Дуже часто стереотип стосується групової приналежності людини, зокрема певної професії (наприклад, вчителі люблять читати нотації, бухгалтери – педанти тощо).

Стереотипізація може призвести до двох різних наслідків: спрощення процесу пізнання іншої людини або упереджень у її сприйманні. У першому випадку стереотип не обов'язково має оцінне навантаження: у сприйманні іншої людини не відбуваються зрушення в її емоційному прийнятті чи неприйнятті. У другому випадку, якщо судження будується лише на ґрунті миттєвого обмеженого досвіду, а цей досвід був негативним, то будь-яке нове сприймання представника тієї ж групи забарвлюється негативізмом. Особливо поширеними є етнічні стереотипи, коли на підставі обмеженої інформації про окремих представників певних етнічних груп робляться висновки стосовно всієї групи.

На ґрунті стереотипів формуються ефекти міжособистісного сприймання, які відображають певну тенденцію, а саме – сприймати соціальні об'єкти максимально однорідними і несуперечливими [8].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що розуміння іншої людини є складним пізнавальним процесом, який не можна замкнути рамками стереотипів. Процес пізнання та розуміння іншої (особливо незнайомої) людини має у своїй основі мисленнєві процеси.

Говорячи про розуміння загалом, слід зазначити, що незважаючи на досить значну кількість психологічної літератури з проблеми розуміння, психологія не одержала й донині відповідь на шereg питань, а відтак психологи змушені задовольнятися робочими дефініціями, обґрунтованість яких викликає небезпідставну критику [4]. Відсутність єдиної позиції з цього питання підсилювало лише і без того значні розбіжності у по-

глядах щодо сутності, механізмів, закономірностей розуміння. Не останню роль у цьому відігравав і дефіцит уявлень щодо змісту матеріалу, на базі якого робилися відповідні узагальнення, адже, на думку О.К. Тихомірова, "не існує універсального, єдиного механізму, який детермінує розуміння людиною явищ і предметів дійсності у всіх випадках життя. Природа даного психологічного феномена визначається як характером матеріалу, так і метою діяльності суб'єкта" [14, с.12].

В результаті виникло навіть питання про коректність орієнтації на пошук єдиного універсального механізму розуміння, який супроводить і засвоєння мовного матеріалу, і будь-які акти пізнання і який, можливо, характерний взагалі для будь-якої діяльності людини. Якщо це так, – розмірковує, зокрема, В.К. Нішанов, – то сутнісні риси цього процесу повинні були б виявлятися не тільки в спілкуванні, а й при розв'язанні різноманітних задач з повсякденної або наукової практики, в пізнавальній та управлінській діяльності і т.д. Негативне ж розв'язання цього питання фактично означало б, що терміном "розуміння" позначаються різні процеси; в такому разі виникає особливе питання їх ідентифікації [11, с.27].

Поставлене вище питання стало предметом дослідження Л.Л. Гурової. Розглядаючи розуміння в ширшому плані – як особистісну якість людини, вона дійшла висновку, що процеси розуміння в осягненні смислу повідомлення (тексту), в мисленнєвій діяльності під час розв'язування різних задач і в процесі прийняття рішень мають подібну психологічну сутність і механізми [4].

Таким чином, у психологію розуміння була введена нова лінія аналізу, що віднайшла і своє термінологічне оформлення у вигляді поняття здатності, зокрема, здатності особистості до розуміння.

Факт різноманітності підходів до проблеми розуміння та неоднозначності терміна "розуміння" А.А. Брудний пояснює авторськими розбіжностями у визначенні змісту поняття розуміння. В цілому, найбільш поширеними виявилися такі сім значень терміна "розуміння": 1) вміння дотримуватись заданого або обраного напрямку; 2) уміння прогнозувати; 3) давати словесний еквівалент; 4) узгоджувати програми діяльності; 5) використовувати при розв'язанні проблеми; 6) здійснювати адекватну реакцію; 7) спроможність застосовувати до дійсності, яка змінюється, наявні знання про ситуацію та об'єкти [3].

Причина зазначених розбіжностей у тому, що автори досліджували різні аспекти цього складного явища, що і знаходило своє вираження в різних тлумаченнях слова "розуміння". Серед важливих моментів підкреслюється здатність особистості зрозуміти що-небудь, самий процес розуміння, стан свідомості особистості, результат процесу і таке інше [9]. Головна увага психологів зосереджується на дослідженні процесу розуміння, закономірностей та механізмів його перебігу, а також на дослідженні умов, від яких залежить ефективність процесу.

Встановлено, що розуміння як процес має свою специфіку, зумовлену, по-перше, об'єктивним змістом того, що підлягає розумінню, по-друге, психологічними характеристиками суб'єкта, його особистісним та мотивованим відношенням до предмета розуміння, по-третє, актуальними психічними потребами і станом суб'єкта. Це дало змогу дослідникам тлумачити процес розуміння як сукупний результат дії багатьох чинників, серед яких особливу роль відіграють, з одного боку, властивості самої інформації, а з іншого – особисті риси і психічний стан суб'єкта.

Вивчаючи сприймання людини людиною, Г.М. Андрєєва, О.О. Бодальов та їхні учні дійшли висновку, що цей процес не зводиться тільки до перцептивних процесів. Міжособистісна взаємодія ґрунтується на міжособистісному пізнанні, яке включає механізми соціальної перцепції (емпатію, ідентифікацію, а також потребу зрозуміти причини поведінки іншої людини).

При дослідженні соціально-перцептивних процесів дослідники ґрунтувалися на положенні С.Л. Рубінштейна про те, що чутливий і смисловий зміст образу сприймання являє собою "комплекс чуттєвих і нечуттєвих, абстрактних елементів, злитих в єдине ціле [12, с. 105].

При сприйманні предметів навколишнього світу до процесу включається слово, що його позначає. Сприймаючи іншу людину, суб'єкт сприймає її не просто як чутливу даність, а як осмислені чуттєві дані, тобто як предмет, що має певні властивості, зафіксовані в понятійних характеристиках цього предмету [13, с. 105].

Разом з тим, суб'єкт сприймання має специфічний досвід праці, пізнання і спілкування. Це зумовлюється тим, що на сприймання рис зовнішності іншої людини впливає самооцінка, рівень домагань суб'єкта, характер взаємостосунків з об'єктом пізнання. Разом з тим, один і той самий об'єкт пізнання сприймається по-різному різними суб'єктами.

Наявність мисленневих процесів у ході сприймання іншої людини констатує шерг дослідників. На думку В.В. Знакова, специфічні особливості "бачення" іншої людини значною мірою визначається рівнем теоретичного мислення суб'єкта сприймання, мірою узагальненості тих зв'язків і стосунків, до яких він включає характеристики об'єкта, що чуттєво сприймаються. Рівень узагальненості інтелектуальної діяльності відображається в кожному конкретному акті сприймання, оскільки в перцептивному образі втілюються не тільки конкретні особливості об'єкта, що чуттєво сприймаються, але й його узагальнені властивості [6, с. 57]. На думку С.Л. Рубінштейна, нормальне сприймання людини характеризується тим, що, сприймаючи одиничне, вона усвідомлює його як окремий випадок загального. Рівень цієї узагальненості змінюється залежно від рівня теоретичного мислення [12, с. 252].

За даними досліджень, здатність побачити у зовнішності іншої людини не просто суму окремих рис, а цілісну систему, комплекс елементів, з'являється у старшому шкільному віці: досліджувані не просто описують зовнішність об'єкта сприймання, а й нама-

гаються оцінити його особистісні якості. Тобто, з віком збільшується доля процесів осмислювання, розуміння знань про об'єкт сприймання. Наявність осмислення у процесі сприймання іншої людини підтвердив С.Л. Рубінштейн: "Будучи усвідомленням предмету, сприймання людини нормально включає акт розуміння, осмислення" [12, с.250].

Узагальнення результатів численних досліджень дало змогу В.В.Знакову розглядати взаєморозуміння як комплексний феномен, що складається з чотирьох компонентів. По-перше, взаєморозуміння – узгодження індивідуальних точок зору на об'єкт розуміння – природного явища, соціальної події, обговорюваної теми тощо. Психологічна специфіка відображення визначається індивідуальною структурою особистісного знання, з якою співвідноситься знання, є рефлексією знання, яка супроводжує заглиблення в глибини свого життєвого досвіду.

По-друге, взаєморозуміння завжди включає розуміння себе: будь-яке розуміння є одночасно розумінням себе. Будь-який акт розуміння здійснюється у двох напрямках. Розуміючи щось у зовнішньому світі, суб'єкт одночасно заглиблюється в себе.

По-третє, розуміння суб'єктом іншої людини – це розуміння цілей, думок, особистісних рис партнера, а також його ціннісно-смислової позиції, соціальних нормативів та етичних принципів, які він реалізує в конкретній комунікативній ситуації.

По-четверте, уявлення суб'єкта про те, як партнер по спілкуванню розуміє його, тобто йдеться про рефлексію як механізм соціальної перцепції [6, с.69-73].

Складність процесу розуміння іншої людини наближає цей процес за своєю суттю до проблемної ситуації, творчої задачі, яка моделює творчу діяльність.

Поняття "творча задача" охоплює не тільки власне задачі, а й широкі коло інших об'єктів. Так, Л.П. Доблаєв розглядає розуміння тексту як розв'язання особливих текстових задач або "проблемних текстових ситуацій". Проблемні текстові ситуації - це ситуації прихованого запитання; даними в них часто виступають готові відповіді на невиражені запитання або матеріал, необхідний для самостійного знаходження. Розуміння таких ситуацій починається не з усвідомлення запитання (яке не поставлене), а раніше – з виявлення і самостійної його постановки і завершується знаходженням відповіді. Основними прийомами розуміння тексту є прийом "постановки запитання перед собою – знаходження відповіді". Формування цього прийому веде до самостійного оволодіння й іншими прийомами: постановка запитань-припущень – знаходження відповіді або перевірка припущення; антиципація (передбачення думки) – реципація, тобто повернення до раніше прочитаного і повторне осмислення його з точки зору нової думки [5].

Аналіз доробок психологів, що займалися дослідженням процесу розуміння текстів, дає підстави узагальнити, що у випадку дослідження розуміння текстів здійснювана суб'єктом діяльність відповідає вимогам змісту поняття продуктивної діяльності. Творчий харак-

тер розуміння текстів виявляється насамперед в тому, що читач не просто виявляє задум автора, смислову структуру повідомлення, а формує власне ставлення, власну позицію з приводу проблеми, що обговорюється в тексті, співставляючи її з авторською позицією [15].

Трактування поняття "творча задача" зумовлюється характером перебігу її розв'язання [10], адже як свідчать результати досліджень, одна й та сама задача може бути творчою для однієї людини і нетворчою для іншої. Серед ознак творчої задачі можна назвати зміну домінуючих рівнів у процесі її розв'язання та включення до числа домінуючих тих рівнів, що лежать у сфері ще не усвідомленого (Я.О. Пономарьов), існування моменту "блокади", якому передують більш-менш тривалі зміни предметного змісту, що веде до неправильних відповідей (В.К. Зарецький); наявність новизни задачі для суб'єкта та можливість розв'язання її кількома способами (В.О. Моляко) [7].

На нашу думку, творча задача як модель творчої діяльності має бути багатосмисловою, мати приховану проблемність. У деяких випадках вона передбачає кілька варіантів розв'язання і один з них - шаблонний, стереотипний, за допомогою відповідного алгоритму; інший – нешаблонний, творчий, який з'являється внаслідок розуміння суб'єктом прихованої проблемності задачі.

Кожний з виділених варіантів розв'язання творчої задачі ґрунтується на різних узагальнених схемах, побудованих на основі підходів до задачі з переважанням алгоритмічних чи творчих процесів мислення. Зазначені схеми відбивають той чи інший смисл задачі: алгоритмічний та прихований, який є ключем до розв'язання задачі. Наявність кількох смислів, які містяться в основі того чи іншого способу розв'язання, є, на нашу думку, обов'язковою рисою задач творчого (проблемного) типу.

Ми розглядаємо поняття задачі у широкому її розумінні, а саме не тільки як типової, а такої, що враховує стан суб'єкта, якому необхідно зрозуміти щось нове, до цього часу невідоме. Такий підхід, на наш погляд, дає змогу моделювати за допомогою творчих задач будь-яку творчу діяльність, коли суб'єкт стикається з необхідністю зрозуміти нову для нього інформацію (інформація розуміється в широкому смислі як певний набір знаків, поєднання яких несе в собі певний смисл).

Коли люди здійснюють сприймання і розуміння один одного, то виступають не лише суб'єктами, але й об'єктами пізнання. Людина постає перед іншими як індивід, особистість та індивідуальність. Як індивід людина характеризується певними морфоконституційними, нейротипологічними, статевими, віковими особливостями. Як особистість людина виявляється представником певної суспільно-політичної формації, народу, класу, соціальної групи, колективу. Як індивідуальність людина є неповторним продуктом, одиничним результатом конвергенції конкретних природних і суспільних умов і обставин, що формували її як суб'єкта праці, пізнання та спілкування [2].

Залежно від завдань, які люди розв'язують у ході

спільної діяльності, значущість кожного з названих боків людини може бути різною для оточуючих, тому вони більше чи менше закарбовуються у свідомості останніх. У повсякденному спілкуванні кожна людина відображає фізичну зовнішність інших людей, їхню мову, особливості виразної поведінки, одяг, різні деталі оформлення зовнішності, дії, що вони виконують, виокремлює ознаки, які можуть говорити про їхню професію, стан, переживання тощо.

На підставі сприймання фізичної зовнішності людини, суб'єкт робить висновок про стать, расову належність, вік, стан здоров'я тощо.

Значну роль у сприйманні та розумінні іншої людини відіграють невербальні засоби комунікації: міміка, жести, пантоміміка, хода, манера говорити тощо.

Серед чинників, що впливають на розвиток спілкування, зовнішність і виразні рухи людини посідають важливе місце. Водночас зрозуміло, що значну роль у спілкуванні як люди фіксують і інтерпретують ті рухи партнерів, які вони здійснюють у зв'язку із завданнями спільної діяльності. Традиційно розглядають лише міміку та пантоміміку як експресивні рухи, що виражають стан і ставлення до партнера з діяльності. Усі інші рухи людини чомусь зазвичай не розглядають з позиції їхнього інформаційного значення, яке вони мають для інших людей. Однак положення тіла людини у просторі, рухи, а також положення окремих частин тіла стосовно один одного і тіла, а також рухи цих частин сигналізують не лише про емоційний стан людини. Вони інформують про наміри людини, про роботу, яку вона виконує, про оволодіння певними навичками, про міру розвитку в неї тих чи інших звичок, про її вік тощо. Інтерпретація та оцінка всіх цих рухів та дій залежить від досвіду суб'єкта пізнання.

Рухи та дії становлять поведінку людини. До неї належать також і вчинки, – актив об'єктивно і суб'єктивно мотивованої поведінки – які мають значення для оточуючих людей і морально-психологічні наслідки для особистості, що його здійснила. Сприймаючи поведінку інших, люди проникають у їхній внутрішній психологічний зміст, пізнають переконання, потреби, інтереси, почуття, характер, здібності особистості.

Спостерігаючи зовнішній бік поведінки іншої людини, суб'єкт пізнання відповідно до свого вміння "читає" на основі контексту людських стосунків психологічний зміст, який виражається в цій поведінці. Це "читання", на думку, С.Л. Рубінштейна, відбувається побіжно, оскільки у процесі спілкування з оточуючими в нас виробляється психологічна інтерпретація їхньої поведінки, яка функціонує більш-менш автоматично [12].

У повсякденному житті процес, що розкриває смисл поведінки людей, мотиви їхніх дій тощо, має згорнутий характер. Проте варто іншій людині відійти від звичної манери поведінки або здійснити незвичайний учинок, як процес інтерпретації її поведінки висувається на перший план. Ми намагаємося психологічно пояснити її вчинки, для чого іноді починаємо додатково спостерігати за нею.

Поки манери іншої людини, її поведінка, якість праці, зовнішність, увесь спосіб життя тощо відповідають зразкам, яким зник слідувати суб'єкт, останній зазвичай виявляє своєрідну байдужість до психології об'єкта. Суб'єкту зазвичай властиво вважати, що об'єкт має таку саму психологію, як і він сам. І лише коли зовнішність, поведінка, манери тощо іншої людини не відповідають зразкам суб'єкта, він від пізнання зовнішнього боку поведінки переходить до психологічної класифікації його вчинків, намагається дати їм ту чи іншу оцінку і зрозуміти цю людину як особистість. При цьому він завжди стикається з певними психологічними труднощами, які є, з одного боку, наслідком складності об'єкта пізнання, а з іншого, – викликані неминучою обмеженістю пізнавальних можливостей суб'єкта пізнання.

Зовнішній бік учинків і поведінки особистості не

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Психология социального познания: учебн. пособие [для студ. высш. уч. завед.] / Г.М. Андреева – М.: Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. Бодаев А.А. Личность и общение / А.А. Бодаев – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Брудный А.А. Понимание как компонент психологии чтения / А.А. Брудный // Проблемы социологии и психологии чтения. – М.: Педагогика, 1975. – С. 162-172.
4. Гурова Л.Л. Процессы понимания в развитии мышления / Л.Л. Гурова // Вопр. психологии. - 1986. - № 2. – С. 126-137.
5. Доблаев Л.П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Леонид Петрович Доблаев. – Саратов, 1971. - 486 с.
6. Знаков В.В. Психология понимания / В.В. Знаков. – М.: Изд-во "Институт психологи РАН", 2005. – 448 с.
7. Коваленко А.Б. Психология понимания / А.Б. Коваленко. – К.: Геопринт, 1999. – 184 с.
8. Коваленко А.Б. Соціальна психологія: підручн. [для студ. вищ. навч. закладів] / Коваленко А.Б., Корнев М.Н. – К.: Геопринт, 2006. – 400 с.

може адекватно відображати внутрішній психологічний зміст, тому процес пізнання іншої людини нагадує розв'язання психологічного завдання, відповідь на яке може перебувати в діапазоні "правильна відповідь – неправильна відповідь".

Висновок. Процес сприймання та розуміння іншої людини є складним за характером перебігу, що передбачає врахування та інтерпретацію численних знаків: вербальних та невербальних. У звичних ситуаціях суб'єкт послуговується наявними стереотипами. У випадку нестандартного перебігу процесу комунікації та взаємодії, сприймання та розуміння людини можна тлумачити як розв'язання творчої задачі.

Перспективи подальших досліджень полягають у з'ясуванні особливостей розуміння зовнішності людей залежно від їхньої етнічної приналежності.

9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Радянська школа, 1989. – С.251-300.

10. Моляко В.А. Творческая конструктология (пролегомены) / В.А. Моляко – К.: Освіта України, 2007. - 388 с.

11. Нишанов В.К. Феномен понимания: когнитивный анализ / В.К. Нишанов Фрунзе, 1990. – 228 с.

12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – М.: Учпедгиз, 1946. – С. 80-256.

13. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание: О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С.Л.Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – С. 36-121.

14. Тихомиров О.К. Мышление, знание и понимание / О.К.Тихомиров, В.В. Знаков // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14: Психология. – 1989. – № 2. – С. 6-16.

15. Чепелева Н.В. Психология чтения учебной и научной литературы в системе профессиональной подготовки студентов. Дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Наталья Васильевна Чепелева. – К., 1992. – 397 с.

Подано до редакції 22.10.12